

Cum a intrat demnitatea în drept și ce a adus demnitatea dreptului

Asist. univ. drd. **Cristina SÂMBOAN**¹

Rezumat

Relația exactă dintre demnitate și drept nu a fost încă pe deplin clarificată. Știm doar că, deși noțiunea de „demonitate” își are originile în Antichitate, ea a pătruns în legislația internațională și a fost preluată ulterior de constituțiile naționale abia după cel de-al Doilea Război Mondial. De atunci, dreptul utilizează termenul, dar nu îl definește. În aceste condiții, putem vorbi de un veritabil concept juridic? Este demnitatea un mijloc sau un scop pentru drept? Care este relația dintre „demonitate” și „drepturile fundamentale ale omului”? Este ea un drept între altele sau o valoare fundamentală pentru toate? Iată câteva întrebări cărora articolul încearcă să le sugereze un răspuns...

Cuvinte-cheie: demnitate, drept, drepturi fundamentale, drept natural, abuz de drept.

Clasificare JEL: K00, K30

Este remarcabil felul în care venerabila noțiune de „demonitate” și-a făcut intrarea în tărâmul dreptului: nicidecum odată cu drepturile omului, cum am fi tentați să credem, ci două secole mai târziu, prin poarta deschisă de barbariile celor două conflagrații mondiale, ce au însângerat printr-o amploare fără precedent prima jumătate a secolului al XX-lea.

Contactul dintre *demonitate* și drept nu a fost, așadar, rezultatul unui proiect deliberat, încheierea reuniunii unor minți luminate care au înțeles necesitatea transferării conceptului în zona normativă, ci consecința unor evenimente dramatice, care au lezat ființa umană în mod direct, zguduitor și pe scară largă. Cu alte cuvinte, a fost nevoie ca demnitatea umană să fie masiv prejudiciată pentru a ne reaminti că există.

Dar nu acest fapt, în sine, surprinde. La drept vorbind, nicio instituție fundamentală a statului de drept – și nici statul de drept însuși – nu s-au născut dintr-un proiect sau o viziune, ci „în mijlocul furtunilor” și al „discordiilor civile”, cum remarca Alexis de Tocqueville². Lupta dintre rege și Parlament, declanșată odată cu moartea Elisabetei I, și politicile economice ale Stuartilor au condus la primele mari afirmări ale principiilor „libertății supușilor” și egalității cetățenilor în fața legii. Odată cu abolirea detestatei *Star Chamber*, în 1641, s-a încercat pentru prima dată asigurarea independenței judecătorilor, iar necesitatea îngrădirii puterilor arbitrare ale Parlamentului i-a făcut pe coloniștii americani să redacteze prima Constituție scrisă. Marile dezbateri ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea asupra conceptelor de *libertate*, *supremație a legii*, *egalitate*, *stat de drept*, *separație a puterilor*, *contract social* ș.a.m.d. s-au purtat în contextul Războiului Civil, al Glorioasei Revoluții și al Revoluției Franceze. Iar acolo unde, totuși, s-a

¹ Cristina Sâmbuan, – Universitatea „Artifex” București, cristina@samboan.ro.

² citat de Friederich A. Hayek, *Constituția libertății*, Institutul European, Iași, 1998, p. 77.

încercat punerea în practică a unor teze raționaliste, plauzibile și aparent logice – și ne referim aici la revoluțiile franceză și bolșevică – demersul a eșuat pe cât de spectaculos, pe atât de lamentabil și cu un preț atât de scump³.

Faptul, cum spuneam, remarcabil în această întâlnire dintre demnitate și normă este, așadar, nu contextul în care s-a produs, ci *tardivitatea momentului*⁴. Pentru că „fermentul” istoric nu a lipsit nici până atunci, așa cum n-au lipsit ocaziile. Orice analiză serioasă trebuie să admită că demnitatea umană, așa cum o înțelegem astăzi, a fost sistematic încălcată – dacă nu de-a dreptul terfelită – de-a lungul istoriei. Sclavie, iobăgie, colonialism, torturi inimaginabile, spectacole ucigașe, ceremonii sacrificiale – istoria omenirii (*sic!*) abundă de astfel de ipostaze în care ființa umană nu a constituit altceva – pentru proprii săi semeni! – decât un simplu instrument de lucru, de batjocură sau de testare a suferinței. Și nu e vorba aici de episoade obscure, accidentale sau desfășurate într-un cadru particular, ci de *structuri oficializate și colectiv acceptate* !

Din toată această macabră panoplie, nu mai lipsea decât o ipostază: cea a ființei umane folosite drept *obiect experimental* al cercetării științifice. Acesta este, la drept vorbind, episodul nou deschis odată cu cel de-al Doilea Război Mondial (deschis și încă neîncheiat – să nu uite cei care se amăgesc cu iluzia că aceste orori se conjugă la timpul trecut!) Dar, în esență, nimeni nu ar putea afirma fără să roșească că până la Hitler sau Stalin *demnitatea* umană a fost respectată! Ceea ce s-ar putea afirma, mai degrabă este că experiența holocaustului a „umplut paharul” sau că a survenit într-un moment în care umanitatea abia apucase să se dezică – cel puțin oficial – de trecutul ei sângeros și opresiv.

De fapt, asta și surprinde: faptul că *demnitatea* nu este invocată în niciunul din aceste documente normative-simbol ale „lepădării” de trecut! Să nu uităm că, la momentul respectiv, Declarația Fundamentală a Drepturilor Omului în Franța, *Bill of Rights* în Statele Unite și Actul de Abolire a Sclaviei în Regatul Unit fuseseră adoptate de mai bine de un secol!

Pare, într-adevăr, ciudat ca o noțiune cu o ascendență filozofică atât de îndepărtată în istorie să fie cu desăvârșire ignorată atât de declarațiile clasice pentru drepturile omului – ale secolului XVIII – cât și de codificările secolului al XIX-lea. Nicio asociere terminologică, nicio comunitate de sens, nici cea mai firavă punte de legătură nu a fost stabilită de legiuitorii vremii între cei doi termeni – *drepturile omului* (un tânăr și proaspăt concept la vremea respectivă) și *demnitate*. O asociere care ni se impune astăzi aproape „intuitiv”, dincolo de orice demonstrație sau „filozofie”, pur și simplu lipsește din viziunea onorabililor noștri aneștri. *Libertatea, egalitatea* în fața legii și *dreptul natural* sunt temeiurile conceptuale invocate de autorii celebrelor documente. Nicio trimitere, însă, la *demnitate*.

Enigma acestei notabile curențe se dezleagă și faptul devine într-un totu explicabil, dacă aruncăm o privire înapoi în timp, urmărind – generic și succint,

³ Friederich A. Hayek, *op. cit.*, pp. 186-187.

⁴ Jurgen Habermas, citat de Marius Dumitru Linte în *Asupra demnității în drept și nu numai*, „Pandectele Române”, București, nr. 6/iunie 2011.

fără a intra în detalii ce exced obiectului acestui studiu – genealogia și evoluția conceptului de *demnitate* în cadrul arealului istoric a ceea ce ne-am obișnuit să identificăm, îndeobște, sub denumirea de „civilizație occidentală”.

În tradiția occidentală, noțiunea de *demnitate* a pătruns, în principal, pe filiera seculară a autorilor latini, a căror influență a înlocuit-o în mare parte pe cea a grecilor în cursul secolului al XVII-lea. Grecia antică nici nu pare, de altfel, să fi întrebuițat un corespondent terminologic a ceea ce noi numim azi *demnitate*. Virtute și valoare (*arete*), onoare (*time*), reputație (*doxa*) și glorie (*kleos*) constituiau, totuși, concepte etice și politice importante, bazate pe o semnificație foarte similară celei corespunzătoare noțiunii latine de *dignitas*⁵.

Termenul latin *dignitas* se referea, în esență, la *valoarea* ca atribut atașat, desigur, ființei umane. Dar nu orice valoare, ci doar aceea asociată unei recunoașteri publice – fie sub forma demnității date de ocuparea unei funcții publice, fie ca atribut aristocratic al unor *happy few* (patricienii sau „optimates”), fie, în fine, ca realizare, atingere a excelenței umane într-un anumit domeniu, prin dezvoltarea unei abilități sau dispoziții personale⁶.

Altfel spus, *dignitas*, departe de a întrupa idealul universalist al drepturilor fundamentale, desemna – dimpotrivă – o virtute cât se poate de elitistă, menită tocmai să-l *distingă* pe fericitul posesor de masa informă a „celor mulți”. Iată, așadar, de ce prestigioșii legiuitori ai secolului al XVIII-lea nu au înțeles să opereze vreo corelație între noțiunea de „demnitate” și aceea de „drepturi civile”: pentru că, pur și simplu, ea nu evoca, la timpul respectiv, o valoare universală, intrinsecă ființei umane, ci, dimpotrivă, un apanaj elitist care nu făcea decât să reamintească privilegiu vetuste, pe care *drepturile* își propuneau să le anuleze.

Același motiv – care ar fi fost suplinit oricum de rezerva specifică „secolului luminilor” față de moștenirea creștină – a împiedicat și recursul la această moștenire. Deși propune una dintre cele mai complexe interpretări ale demnității, așa cum o înțelegem astăzi (interpretare supusă însă fie mistificării de către o Biserică excesiv politizată – în arealul catolic – fie menținută departe de spațiul dezbaterii publice, de către discreta și mult încercata Biserică Ortodoxă), creștinismul nu opera nici el, în Evul Mediu, cu conceptul propriu-zis, din același considerent de inadvertență terminologică⁷.

De fapt, semnificația pe care astăzi o atribuim termenului provine de la Kant. El este cel care, în „*Metafizica moralei*”, interpretează *dignitas* în cheie universalistă. Pentru Kant, demnitatea reprezintă acea valoare absolută inerentă ființei umane, în virtutea căreia aceasta este îndreptățită să pretindă *respect* din partea celorlalți și este obligată, la rândul ei, să îl acorde. Oamenii sunt legați,

⁵ Jack Donnelly – *Human Dignity and Human Rights*, University of Denver, 2009, accesibil on-line la adresa: http://www.udhr60.ch/report/donnelly-HumanDignity_0609.pdf; ultima accesare: 5 Mai 2012.

⁶ Jack Donnelly, *op. cit.*

⁷ Noul *Catehism al bisericii catolice* face referiri explicite la *demnitatea umană*, întemeiată pe crearea omului „după chipul și asemănarea Lui Dumnezeu”. Dar el a fost elaborat în 1992 și publicat pentru prima oară în 1995, prin urmare după ce *demnitatea* fusese demult inserată în tratatele internaționale!

așadar, unii de alții printr-o *legătură de respect*. „Acționează astfel încât să tratezi umanitatea – în persoana ta sau a celuilalt – întotdeauna ca un scop, și niciodată ca un mijloc”, sau „Să nu fii niciodată lacheul nimănui!” – sunt doar câteva dintre îndemnul prin care filozoful din Königsberg a încercat, mai departe, să ilustreze și să dezvolte noțiunea de respect. Și tot Kant este cel care plasează demnitatea, ca valoare intrinsecă a ființei umane, la temelia drepturilor sale civile și politice⁸.

Motivul pentru care *demnitatea* nu a fost însușită de legiuitorii vremii în accepțiunea conferită de Kant rezidă în faptul că ilustrul filozof își elabora teoriile asupra demnității și libertății aproape concomitent perioadei în care primele practici ale drepturilor omului erau deja implementate prin intermediul Revoluțiilor Americane și Franceze⁹. A fost nevoie de trecerea a mai bine de un secol și de două conflagrații mondiale pentru ca termenul, în noul său înțeles, să fie asimilat de teoriile sociale, să penetreze apoi mentalul colectiv, pentru a fi, în final, integrat în corpul reglementărilor normative internaționale și naționale.

Întrebarea consecutiv logică acestui scurt excurs istoric este următoarea: până la Kant nu a existat, să înțelegem, niciun alt termen, nicio noțiune similară (alta decât *dignitas*) care să desemneze cumva conceptul de *valoare intrinsecă*, necondiționată de merit sau obârșie, *a ființei umane*? Este o întrebare la care numai un specialist în lingvistică sau în filozofie s-ar încumeta, poate, să dea un răspuns complet și categoric. În ce privește însă terminologia juridică întrebuițată de autorii primelor declarații ale drepturilor omului (sau, mai exact spus, anterioară Declarației Universale a Drepturilor Omului de la 1948 – textul legal care citează pentru întâia oară „demnitatea” între valorile-fundament ale drepturilor omului), putem identifica un corespondent al *demnității* în ceea ce textele respective numesc *drepturi naturale*.

Spațiul și scopul acestei lucrări nu permit o incursiune aprofundată în evoluția doctrinei *dreptului natural*, ale cărei origini coboară adânc în timp. Opunând *dreptul natural* dreptului divin al regilor, iluminiștii nu au făcut decât să reînvie tradiția generată de Republica Romană. Tacitus și, în primul rând, Cicero sunt autorii prin care s-a răspândit această tradiție în timpul Renașterii latine din sec. al XVII-lea, deși paternitatea ideii de egalitate a oamenilor și de justiție divină/naturală se revendică de la stoici, iar unele voci o atribuie chiar lui Aristotel¹⁰. Mai interesant este încă faptul că, în condițiile în care teoriile dreptului natural au început să fie intens (re)vehiculate, cum spuneam, în contextul efervescent al Epocii Luminilor, conceptele *dreptului natural* fuseseră deja „cu tenacitate asimilate de jurisprudența engleză de-a lungul întregului Ev Mediu catolic, în special datorită influenței lui Henri de Bracton (d. 1268 – n.n.) și ale lui Sir John Fortescue (d. cca 1476 – n.n.)”¹¹. Or, între aceste concepte, după cum vom vedea, se numără și cel de egalitate în fața legii sau de primat al legii în fața

⁸ Jack Donnelly, *op. cit.*

⁹ *Ibidem*

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Natural_law, ultima accesare: 5 Mai 2012.

¹¹ Charles Howard McIlain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, rev. ed. (Ithaca, N.Y.: Great Seal Books, Cornell University Press, 1958; org. 1947), pp. 71-89, citat de http://en.wikipedia.org/wiki/Natural_law#cite_note-45

principelui. În plină epocă feudală astfel de idei puteau trece lesne drept radicale, dacă nu de-a dreptul... *outrageous!*

Drepturile naturale la care fac referire cele mai multe dintre marile texte normative ale drepturilor omului din sec. XVII-XVIII, își au rădăcina, la rândul lor, în doctrina *dreptului natural*. Dar care sunt, în esență, susținerile acestei doctrine și cu ce se deosebesc ele de conceptul de *demnitate* care, două secole mai târziu, avea să înlocuiască pe cel de *drepturi naturale* în toate documentele internaționale ale drepturilor omului?

Dreptul natural afirmă existența unei ordini a relațiilor umane, superioare, juste și valide în mod absolut, care izvorăște din ordinea divină sau cea „naturală”. *Dreptul natural* nu se suprapune – ba, dimpotrivă, de multe ori se opune – *dreptului pozitiv* văzut ca produs uman, venit adesea să servească unor interese partinice. Cel din urmă variază de la o comunitate la alta, cel dintâi este același peste tot, imuabil, pentru că își are sursa în justiția divină, în firescul și raționalitatea ei profundă. *Dreptul pozitiv* divide și clasifică ființele umane și manifestă o irepresibilă predilecție pentru ierarhizare și asimetrie în raporturile dintre acestea; *dreptul natural*, în schimb, afirmă că, în esența lor, oamenii sunt egali și independenți, iar în fața lui Dumnezeu, sclavul și principele au de dat seamă după aceleași reguli. În fine, *dreptul natural* susține *drepturile naturale*, ca patrimoniu inalienabil al oricărui om. Este vorba de dreptul la „libertate, proprietate, securitate și rezistență la opresiune”, de „dreptul la viață și dreptul de a urmări și obține fericirea”.

Trimiterea la *drepturile naturale* dispăre din Declarația Universală a Drepturilor Omului de la 1948. Este înlocuită cu sintagma *drepturi fundamentale* și suplinită de noțiunile de *demnitate* și *valoare* – ca atribute ale ființei umane.

Care este, așadar, diferența? Ce aduce nou – sau de ce anume privează – noțiunea de *demnitate* ?

Așa cum am văzut, atât *demnitatea* (în concepție kantiană), cât și *dreptul natural* își extrag semnificațiile din susținerea unei *valori intrinseci, apriorice*, a ființei umane. Numai că în timp ce pentru *dreptul natural* invocarea acestei valori servește drept simplă *legitimare* a ordinii sociale pe care el o afirmă (și, deci, și a drepturilor fundamentale ca parte integrantă a acestei ordini), *demnitatea*, în schimb, nu se mulțumește cu atât: pentru ea, valoarea existențială a ființei umane nu constituie o simplă *justificare* a drepturilor fundamentale, ci, în plus, îndreptățește pe titular – adică pe noi toți – la *respect*. Or, *respectul* nu este un simplu argument, el este o *obligație!* Sunt respectabil, deci ceilalți trebuie să mă respecte. Și eu, la rândul lor, pe ei, pentru că și ei, în calitatea lor de ființe umane, sunt respectabili. Cum se realizează acest *respect reciproc* datorat? Prin protecția care îmi este acordată de drepturile fundamentale, prin onorarea și respectarea drepturilor fundamentale ale celuilalt și, în fine, prin modul în care le exercit. *Respectul* constituie, așadar, temeiul drepturilor fundamentale iar acestea sunt, la rândul lor, instrumentul prin care respectul este practicat și realizat. Cu alte cuvinte, *demnitatea* întemeiată pe *respect* reprezintă, deopotrivă – spre deosebire de *dreptul natural* – *temei*, dar și *scop* pentru drepturile fundamentale. *Demnitatea*

devine astfel, alături de *libertate*, cel de-a doilea obiectiv al drepturilor – cele două noțiuni fiind cele care trasează, în final, *scopul economic și social* pentru care drepturile fundamentale ale omului au fost instituite.

Pentru orice jurist cunoscător al principiilor ce stau la baza exercitării drepturilor subiective, această diferență de statut este încărcată de consecințe în plan concret – și, deci, de o covârșitoare importanță. Pentru că, așa cum orice absolvent al unei facultăți de drept știe, *scopul economic și social* pentru care un drept a fost instituit nu este o simplă retorică a legii, ci unul din principalele instrumente de apreciere a *legitimei exercitări* a dreptului, întrucât el stabilește, alături de *bună-credință*, *limitele interne* ale respectivului drept. Ori, exercitarea oricărui drept subiectiv în interiorul limitelor externe, dar cu depășirea celor interne reprezintă *abuz de drept* și este interzisă și sancționată de lege!

Să reluăm foarte pe scurt teoria *abuzului de drept*: pentru a fi legitim, exercițiul unui drept trebuie să se realizeze cu îndeplinirea, cumulativă, a următoarelor condiții: 1) în conformitate cu conținutul dreptului, așa cum este el stabilit de textul legal care îl reglementează (*limita externă* a dreptului); 2) cu *bună-credință* și, în fine, 3) în conformitate cu *scopul economic și social* pentru care dreptul respectiv a fost instituit de către legiuitor (aceste ultime două condiții reprezentând *limitele interne* ale dreptului). Exercițarea dreptului în interiorul cadrului dat de textul de lege (în interiorul *limitelor externe*, așadar), dar cu depășirea celor *interne* (adică fără bună-credință sau contrar scopului economic și social pentru care dreptul a fost instituit) reprezintă *abuz de drept* și este prohibit¹².

Prin urmare, întâlnirea dintre *demnitate* și *drept* (lege) – mai exact, menționarea, pentru prima dată în istorie, în Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, a *demnității* alături de *libertate*, ca valoare-fundament pentru aceste drepturi – este mult mai bogată în consecințe decât am putea crede! Și aceasta pentru că suplimentarea listei valorilor definiției pentru scopul drepturilor semnifică *interpretarea într-o cheie mai restrictivă a acestui scop* și, deci, *comprimarea limitelor interne*. Or, restrângerea sferei *limitelor interne* determină automat extinderea zonei intermediare – cea alocată *abuzului de drept*. Cu alte cuvinte, odată cu inserarea *demnității* în normă, riscul de a comite *abuz de drept* în exercițiul drepturilor fundamentale a crescut! Pentru că, de acum, exercițiul drepturilor trebuie să se realizeze ținând cont și de respectul pe care ni-l datorăm unii altora, nu doar de necesitatea de a ne manifesta neîngrădiți. Puțin probabil ca o astfel de modificare să rămână fără urmări în practica judecătorească!¹³

Rămâne acum de cuantificat *cu cât*? Răspunsul este: depinde de modalitatea în care este definită noțiunea de *demnitate*. Dar și de modalitățile de

¹² a se vedea și Gabriel Boroi, *Drept Civil. Partea generală, Persoanele*. Editura ALL Beck, București, 2002, p. 65.

¹³ Să luăm, de exemplu, libertatea de expresie (Art. 18 din *Declarație*). Poate că, până la 1948, în virtutea ei nimic nu m-ar fi împiedicat să editez un tabloid „de scandal”, axat pe comentarea mai mult sau mai puțin peiorativă a siluetei, nasului, ridurilor, „stupidității” sau gustului la îmbrăcat al vedetelor. Ei bine, de la 1948 încoace, lucrurile s-au schimbat. Și da, judecătorul chiar poate să intervină! De ce nu o face? Nu știm. Important este că ar putea oricând!

interpretare a acestei definiții! Pentru că ne aflăm în prezența unui termen suficient de precis pentru a se preta la o definiție cu urmări practice, dar, deopotrivă, suficient de imprecis – mai exact spus, de *subiectiv* – pentru a nu se putea bucura de o definiție univocă, nesusceptibilă de interpretări. Și pentru că, pur și simplu, o definiție legală lipsește.

Despre tentativele doctrinei juridice de conturare a unei definiții și despre dificultățile pe care le întâmpină inevitabil orice astfel de demers – într-un articol viitor...

Bibliografie

1. Boroș, Gabriel, *Drept civil. Partea generală. Persoanele*, Editura All Beck, București, 2002.
2. Donnelly, Jack, *Human Dignity and Human Rights*, University of Denver, 2009, accesibil on-line la adresa: http://www.udhr60.ch/report/donnelly-HumanDignity_0609.pdf
3. Hayek, Friederich A., *Constituția libertății*, Institutul European, Iași, 1998.
4. Linte, Marius Dumitru, *Asupra demnității în drept și nu numai*, „Pandectele Române” nr. 6/iunie 2011.